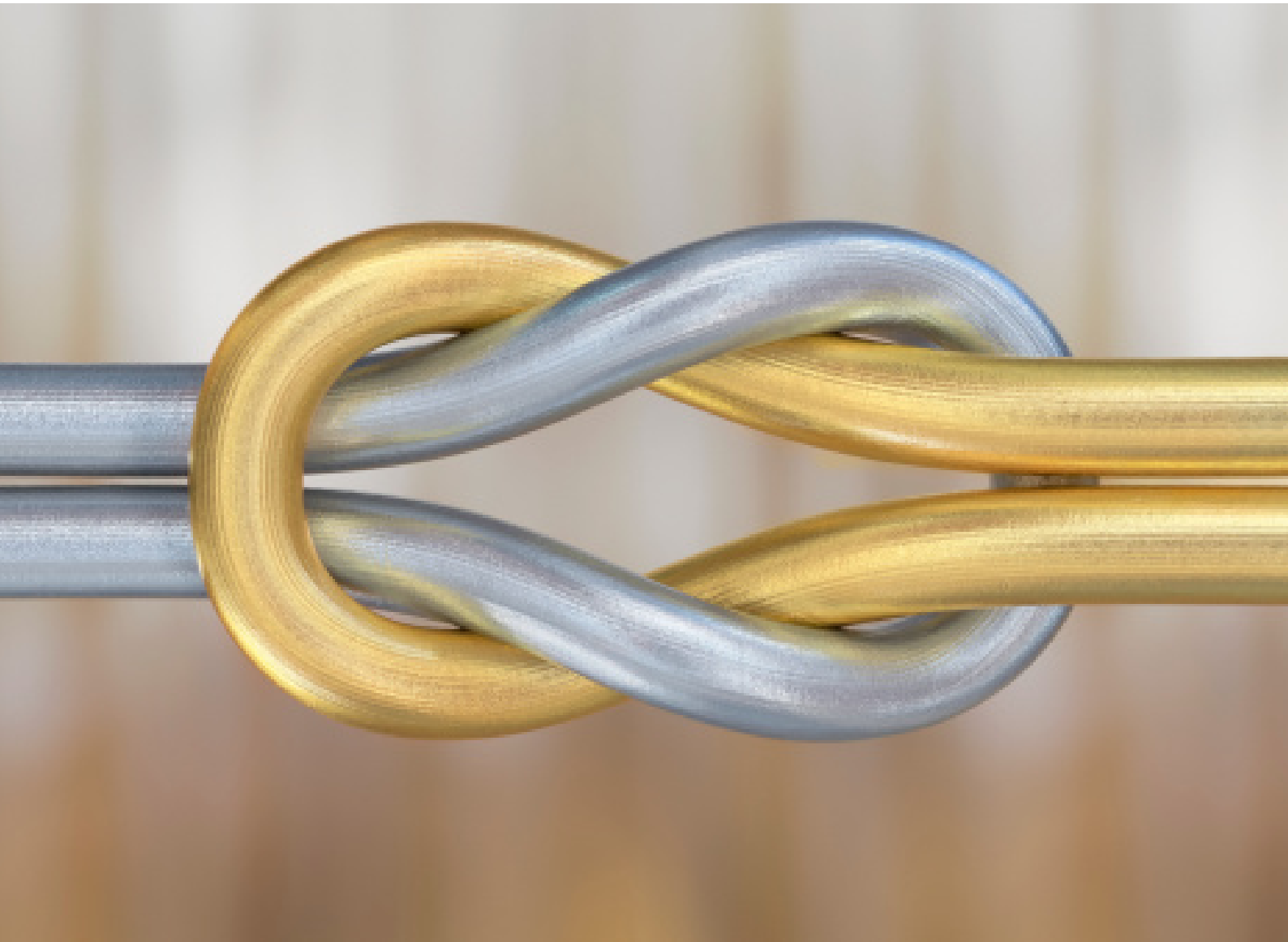

**OCDE ka payirasebe kuma damina
le ye nin ye ka taga damanbɔgɔw
sannisiraw kan; sannin min bi ke ni
hakili ye**

Kuma damina

Damanbɔɔw bi na ni sababu nunan caaman le ye ka taga sɔrko faan fe. O bi warisɔrɔkow ni baarasɔrɔkow naɔɔya, o be sigidaw yiriwa. Nga, damandiganw caaman be sɔrɔ yɔrɔw la, kelew walima faratiw ka ca yɔrɔ minw na, tuma dɔw ra, olu yere le kelew kuun ye, dogo ra, walima bange ra. Kelew minw na, adamadenw ka joow be lanɔɔ, nin bɛɛ le be ke sababu ye ka yiriwali gweleya. OCDE ka payirasebe min bi kuma ka taga damanbɔɔw sannisiraw kan, ka bɔ kelekeyɔrɔw la walima faratiyɔrɔw la, a bi ladilikanw di cekɛdaw ma (enterepiriziw) o ka se ka o ka minan santaw san ka bɔli ke. Sebe nin tilanin be yɔrɔ duuru. A bi kuma ka taga cekɛdaw bɛɛ le kan, min bi damanbɔɔw san, walima o b'a baara ke ka bɔ kelekeyɔrɔw ani faratiw yɔrɔw ra. A bi kuma fana ka taga damanbɔɔw suguyaw bɛɛ le kan duniya kɔɔ. OCDE ye nin payirasebe nin laben, ale ni jamana werew, min ti OCDE tɔɔn kɔɔ, i n'a fɔ, tɔɔnba min bi kɔbɔlojamanaw fara jɔɔɔn kan, ani kenyerɛye namɔɔw, ni fasodontɔw, ka fara duniya tɔɔnloba ka lɔnnibagajenkulu min bi kɔngɔ jamana filera kan. O ye tɔɔn werew ka kumaw fara a kan, i n'a fɔ GAFI, ITIE, ka fara mɔɔw minw bi baara ke ka taga adamadenw ka joow kɔrɔsiliko kan.

Nin payirasebe nin bi kuma ka taga damanbɔɔw sanbagaw ma i n'a fɔ:

- Damanbɔɔw bɔbagamisenw ani a belebelew
- A jagobagaw: minw b'a sɔngɔ tereme, minw b'a bayelema, ani minw bi a ta ka taga yɔrɔ werew ra.
- A bayelemayɔrɔw

Ka damanbɔɔw san ni hakili ye (hakililabaara), a kɔrɔ ko di ?

Fɛɛɛ lo, min b'a yira ka fɔ ko cekɛdaw ka baara ke tuma o tuma, ka to ka kɔrɔsili ke min b'a to o ka bɔ faratiw kalama joona, ka o jɔkɔrɔtigi walima ka dɔɔ bɔ o ka kasaraw ra minw b'a to a kana o ka baaraw nagasi.

Cekɛda bi faratiw jatimina, ka file mun le bi se ka ke o sababu ye, ka jatimina fana ka file sariyaw bi mun le fɔ ka taga o kan, a ka jamana kɔɔ, ani duniya jamanaw kɔɔ. A ka kan, ka file fana, jenkuluw ye mun le fɔ ka taga o koow kan, jamanaw ye fɛɛɛ minw ta o koo faan fe ani kenyerɛye namɔɔw.

Cekɛdaw ka baaraw ra, ka minanw san ni hakili ye kecogo le ye nin ye:

- Aw ye fɛɛɛ bila senkan min bi minanw nɔmina fɔ o bɔyɔrɔw ra.
- Farati bi sɔrɔ yɔrɔw minw na, aw ye nafolow bɛɛ jatimina ka baarakelaw fana file ka jɛ min b'a to aw ka se ka kelew bɔyɔrɔw lɔn, ka surafenmina ni namaraw bɔyɔrɔw lɔn, ka file ni mɔɔw ti nafolo kunpagami na.
- Aw ye baara ke ni sigidajamɔɔw ye, ni fasodontɔw ani cekɛda were minw bi mara nin kɔɔ janko ka dɔɔ bɔ kasaraw ra, ani ka file ka baaraw kecogo kɔrɔsi ka jɛ.
- Aw y'aw ka baaraw jafɔ dugudenw ye.

Farati juman ka gwilin damanbɔɔw sanko ra ?

Sannisiraw bɛɛ bi se ka nagasi dɔ lase damanbɔɔw jagoko ma, o mana ke yɔɔ o yɔɔ. Fɛɛɛ nin bi cɛkɛdaw demɛ o ka se k'a lɔn ni farati bi o ka sannisiraw ra, o bi faratijuguw bila nafe minw ka teli ka sɔɔ damanbɔɔw bɔɔɔw ra.

- Ni adamadenw ka joo bi Tɪɲɛ (ka halaki)
- Ni demɛw bi lase kekekejenkuluw ma
- Ni fitinitigiw bi ben mɔɔw kan, kasɔɔ a ma ke ni sariya ye
- Ni yuruguyuruguw ni namaraw bi kera
- Ni mɔɔw bi nafolow kunanagamina
- N'o bi banna ka mɔɔw ka wari dafanin di o ma

OCDE ka fɛɛɛ tilanyɔɔw duuru minw bi kuma ka taga baarake ni hakili ye kan, faratiw faan fɛ

Tilanyɔɔw 1	Ka baara ke ni hakili, aw ye o sariyaw ta, aw ye bamba ka sariyaw labato. Aw ye baara ke n'aw jɛɲɔɔɔn tɔɔw ye, minw bi minaw feere aw ma. Aw ye to ka segesegeli ke ni baaraw bi kera a nama. Aw ye to ka ninigali ke ka o yɔɔw famu.
Tilanyɔɔw 2	Aw ye to ka sannisiraw kɔɔsi ka nɛ janko aw ka se k'a lɔn yɔɔ min mako be segesegeli ra. N'aw y'a ye ko faratiw bi yɔɔ dɔɔ ra, aw ye o yɔɔ file ka nɛ, ka dɔɔ fara a fanga kan. Aw ye faratikow sigi sigi. Min ka jugu ka tɛmɛ tɔɔw kan, aw bi kɔn o ma.
Tilanyɔɔw 3	N'aw ye segesegeliw ke, aw y'o kɔɔjabiw nafa cɛkɛdɔɔnamɔɔw ye, ani aw ye dɔɔ fara kɔɔsili kan halibi. N'aw y'a ye ko aw ka jɛɲɔɔɔn dɔɔw ka baara ma ni (i n'a n'o te adamadenjoow labato walima n'o bi kekekelaw demɛ) a ye fara olu ra, aw kana baara ke n'o ye tuguni. Aw ye fɛɛɛw ta ka se ka dɔɔ fara cɛkɛda ka fanga kan walisa a ka se ka faratiw bɛɛ nɔkɔɔrtige walima k'o nagasi.
Tilanyɔɔw 4	Mɔɔw minw bi kɔɔnabaaraw ke fɔɔ ka ta se damanbɔɔw yelenni ma, aw y'a to olu ka don enterepirizi kɔɔ, aw y'aw ka sebew labila o ye, n'o b'a fɛ. Aw ye sira di sannikelaw dɔɔw ma o ka to ka n'aw file tuma dɔɔ ra. Minw bi damanbɔɔw yelen, ani sannisira baarakela tɔɔw, aw ye to k'o sigi k'o lamen ka file ni baara nin bi kera ka nɛ (ka ke ni hakili ye). O lamenbagaw ka ni k'o hakilinataw fara nɔɔɔn kan ka sebe min b'a to baara ka se ka taga nafe.
Tilanyɔɔw 5	aw y'aw ka baara keninw nafa jamanadenw ye, aw ye segesegeli minw ke ka taga faratikow faan fɛ, aw y'o bɛɛ nafa jamanadenw ye. Ka fara o kan, aw bi fɛ ka koow namina cogo min, kasɔɔ aw ma don mɔɔwɔwɛɛw gasi ra, aw y'o fana fɔ mɔɔw ye. Mɔɔw ye jabi minw di, o ye kunko minw fɔ ani o ye hakilinata minw fɔ, aw y'o bɛɛ sebe.

Muna sannisiraw ka ni ka segesegɛ fɔɔ ka nɛ ?

Segesegeli kɔɔnuman bi se ka cɛkɛdaw demɛ :

- O k'a lɔn ani ka lara ka fɔ o ti kekekelaw demɛna, k'o ti adamadenjoow halakira, k'o ti namaraw ni yuruguyuruguw kera
- K'o ka sannikelaw hakili sigi ka fɔ k'o ye fɛɛɛ bɛɛ ta min b'a to ka faratiw nɔkɔɔrtige walima k'o nɔɔɔya.
- O ka se ka feerefen wɛɛw sɔɔɔ ani sannikela numanw aw ni minw bi se ka baara ke nɔɔɔn fɛ fɔ wagati jan, ka sabu ke lanaya ye.
- O k'a sereya sɔɔɔ ka fɔ o ka damanbɔɔwɔɔnɔn ka ni jamana kɔɔn hali jamana kɔkan
- O k'a se k'o ka sannikelaw wasa. Sannikelaw minw sɔɔna ka sariyaw labato

Cekedaw bi se ka lɔn cogo di k’o bi sannikera kelekeyɔɔ walima faratiyɔɔ ra ?

Kelekeyɔɔ walima faratiyɔɔ bi lɔn tagamasijɛ minw fe o file nin ye: baaradabaw ka fanga man bon, politiki basigininte, lakana te yen, benbaliyaw be yen, masubabaw bi jamadenw kan. Ni cekedaw ye kɔɔsili ke ka tagamasijɛ dɔɔw ye, a bi jin’o fe o ka feere bila senkan ka se k’o ka baarake ni hakili i n’a fo jayirasebe b’a fo cogo min.

Tagamasijɛ minw nasininbe damanbɔɔw bɔyɔɔ n’o temeyɔɔ ma

- Ni damanbɔɔw bi bɔ kelekeyɔɔw ra, walima faratiyɔɔ, walima o temena o yɔɔ le ra ka se.
- Ni damanbɔɔw jatininbe i n’a fo a bɔra dugu min na, a ka damanbɔɔw hake marataw lɔnni lo, o ka damannafolo sɔɔɔtaw dannin lo (a man ca).
- Ni damanbɔɔw jatininbe i n’a fo o bi bɔ dugu ra, dugu min, bee b’a lɔn walima bee bi se ka bisigiya ko damanbɔɔw bi bɔ yen, bɔra kelekeyɔɔw walima faratiyɔɔw le ra
- Ni damanbɔɔw jatininbe i n’a fo a bɔra jamaɔama le kɔɔ walima nɔɔw walima bɔyɔɔwewew an’o labenna jamana dɔɔ kɔɔ, bee b’a lɔn walima bee be se ka siga ko damanbɔɔw minw bi bɔ yen, bɔra kelekeyɔɔw ra, walima faratiyɔɔ.

Tagamasijɛ minw nasininbe minadilaw ma

- Ni cekeda ka minandilaw walima cekeda werew bi baara ke faratiyɔɔw ra walima tɔɔw niyɔɔ b’a fe cekeda dɔɔw ra, minw bi sanu sɔɔw ka bɔ kelekeyɔɔw ra.
- Ni cekeda ka minandilaw walima cekeda werew lɔnnibe k’o bi damanbɔɔw san ka bɔ kelekeyɔɔw ra, walima a yirara ka fo ko yɔɔw nin ye faratiyɔɔw ye a bi kalo 12 bɔ sisan.

Tagamasijɛw bi ye hukumun min kɔɔ

Ni baara tilanyɔɔw fɔlɔ kibariyaw sera k’aw dema a ka lɔn ka fo koo dɔɔ bi kera min ma ben, walima koo min delininte ka ke, min bi mɔɔw bila ka siga ka fo damanbɔɔw bɔli, a tali, an’a jago bi se ka ke sababu ye ka dɔɔ fara benbaliya kan, walima ka na ni fagalijuguw ye, walima ka ni surafendili ye ani kojugu werew.

Cekedaw bi se ka faratiw jatimine cogo juman ?

Ni cekedaw bi fe ka faratiw jatimine, o bi se ka sebew kɔɔw file ka feenw lɔyɔɔw n’o bɔyɔɔw lɔn. o bi se ka jenkuu bila senkan ka o baaraw file. Cekeda nin dɔɔw bi se ka o feere nunu ta, walima ale ni minadilaw, ni sannikelaw (i n’a fo, sɔngɔteremebagaw, donitabagaw, a feerebagaw jamana kɔkan, an’a yelenbagaw)

A bi jini cekedaw fe o ka famanw jiniga minw b’o sigidaw ra, ni fangaboloba jamɔɔw ani fasodentɔw ka se k’o ka lɔnniyaw sɔɔw an’o ka baaranelɔw.

Cekedaw bi se fana ka file o bi se ka kibariya jensen cogo minw na, o ka sannikesiraw bee kan, min ka fisa, a ka ke ni kibariyajensenfeerekuraw ye, min ka nɔɔw walima kibariyajensensirakɔɔw minw lɔnnin lo.

Cekedaw ka tɔɔw bi feen min na, o ka jenkulumisew sigi maraw kɔɔw, minw bi to ka kibariyaw bila ka ye fe jɔɔw jamɔɔw ma.

Lɔyɔɔsiraw ni bɔyɔɔsiraw ye mun ye ?

jayirasebe nin ka kumaw ra, lɔyɔɔsira ye sebew le ye minw bi mɔɔw walima jenkuu lɔyɔɔw fo, k’o ka baaraw fo, ka tugu ni damanbɔɔw sanni tagamacogow ye. A bi se ka ke tɔɔtasebe ye, a bi se ka ke sebecitaw ye, a bi se ka ke sereyasebe werew ye. Bɔyɔɔsira bi kuma ka taga kɔɔsili le kan, kɔɔsili min bi ke k’a ta damanbɔɔw bɔyɔɔw ra, fo ka ta bila o labenyɔɔw n’o yelenyɔɔw ra.

<p>Faratiw suguya</p> <p>Damanbɔgɔ minw ye keleƷɔrɔ walima faratiƷɔrɔ ye, o bɔyɔrɔ, o temeyɔrɔ an'o tacogo</p>	<p>Kibariyaw bɔyɔrɔw</p> <p>Aw ye keleƷɔrɔ ani faratiƷɔrɔ ka tagamasijnew segesege fɔɔ ka ne an'o gerefejamanaw, an'o bi teme ni jamana minw ye, an'o bi teme sira minw fe ka taga a feere, an'o b'a ta Ʒɔrɔ minw na ka taga jamana were</p>	<p>jinigali ketaw</p> <p>jenkulubaw be yen wa, minw bi se ka segesegeliw i n'a fɔ, duniya tɔnboloba min bi ben koo file, minw sigininbe keleƷɔrɔw ra, walima o ka surun o ra wa ? An bi se ka tintin o jenkulu nunu kan ka se ka sannisira baarakelaw lon wa ?</p> <p>feereƷɔrɔ bi Ʒɔrɔ maraw kɔnɔ ka se ka marifatigi nunu ka koow file wa ? walima kele sababu were ?</p> <p>jenkuluw bi Ʒɔrɔ sigida kɔnɔ, mara kɔnɔ walima jamana kɔnɔ min bi se damanbɔgɔw balawuko nanabɔ wa ?</p>
<p>Minandilaw ni sannikelaw</p>	<p>Mɔgɔ minw beɛ bi baarake ka taga damanbɔgɔ sanni faan fe, aw ye banba k'o beɛ tɔgɔ ta, aw y'o ka Ʒɔrɔ hake yala k'a lon, o ka cekedaw bi baara ke cogo min, cekeda nin ka namɔgɔ n'a kɔnanabɔjenkulu namɔgɔw. Ni cekeda nin, walima a namɔgɔw dɔɔw bi ni niyɔrɔ ye Ʒɔrɔwere ra, aw ye banba k'o lon, Ni lonbagaya bi cekeda nin jagokelaw ce, walima fangabondaw, walima politikimɔgɔw walima Ʒɔrɔdasiw ce, aw ye banba k'o lon. Aw ye banba fana ka lon ni lonbagaya bi cekeda nin ni marifatigi dɔɔw ce, min te guvereneman ta ye, walima ni lonbagaya bi ale ni guvereneman ka finitigiw ce, walima kenyereyew ka finitigiw.</p>	<p>Jɔnɔw le bi minanw di cekeda nin ma ? walima jɔnɔw le bi nafolo d'o ma, o ka baara ke n'a ye ? k'a ta damanbɔgɔ bɔyɔrɔ ra, ka ta bila a jagoyɔrɔ ra, fɔɔ ka ta se a doniyɔrɔ ra, yanni a ka Ʒɔrɔ ka lase cekeda min bi baara ke ni hakili ye nin ma. O minandila nunu ye feereli nasugu juman le ke ? o ye sariya jumanw ta ? O bi baara ke n'o sariya nunu ye cogo juman ? o b'o ka baarakelaw kɔrɔsi cogo juman ? o bi nin sariya nunu laboli cogo juman o ka minansanlaw kan ?</p>
<p>Damanbɔgɔw bi bɔ lahalaya minw na</p>	<p>Aw ye baara ka ke ni hakili ye. Aw ye mɔgɔwereƷɔrɔw ka hakilinata jinigan i n'a fɔ fasodentɔnɔw ka lasigidenw ani segesegeli minw kera cekedawerew kan ka kosegisew.</p>	<p>Damanbɔgɔ nin yere bɔra miin jatika ?</p> <p>O y'a bɔ cogo juman ? aw y'a file n'o y'a bɔ n'o bolo walima n'a bɔra nin mansinw ye. N'o y'a bɔ n'o bolo ye, aw y'a file ni mɔgɔ kelen dɔrɔn le y'a bɔ walima ni mɔgɔ caaman le y'a bɔ, walima tɔnɔw le y'a bɔ, walima tuguni ni enterepirizi le y'a bɔ. O ye joli sara lampow ni juruw ra ? O y'a fɔ k'o ka Ʒɔrɔ ye hake juman ye ?</p> <p>Damanbɔgɔ nunu bɔyɔrɔw ra, guvereneman ka finitigiw be yen wa ? walima kenyerewe ka finitigiw ? walima marifatigi werew ? O nakun ye mun ye ? ka Ʒɔrɔ nin kɔrɔsi wa ? ka damanbɔgɔw tagayɔrɔw file wa ? O nana lampo le mine wa ? O nana damanbɔgɔ le bɔsi wa ? O ye Ʒɔrɔw nin bɔsi ka ke o ta ye wa ? O ka ninyɔrɔw dɔɔw bi cekeda nin ka Ʒɔrɔw ra wa ? walima o ka somɔgɔ lo ? ninyɔrɔw min danna o ka sara wa ? O bi baara dɔɔw ke cekeda nin ye a k'o sara</p>

		<p>wa ? walima a ka lampow le bi ke k'o sara ? O marifatigi nunu b'o sendo kele dɔɔ ra wa ? walima kele nafa bi s'o ma wa ? O dɔɔw delila ka tɔɔni lase adamadenw ma wa ? walima kojugu werew ?</p> <p>Damanbɔɔw bi bɔra lahalaya juman na ? tɔɔni dɔɔ bi lara adamadenw kan wa ?</p>
<p>Damanbɔɔw minecogo, o labaracogo an'o jagocogo</p>	<p>Aw ye baara ke ni hakili ye Aw ye mɔɔwerew ka hakilinata ninigan i n'a fa fasodentɔn ka lasigidenw ani segesegeli minw kera cekedawerew kan ka kosegisebew</p>	<p>Sannikelafɔw tun sigininbe sanubɔɔɔw nin ka kɔɔ wa ? walima o tun bi yɔɔ were ? damanbɔɔ minw ma bɔ yɔɔ kelen, o bi labara danna danna ka feere danna danna wa ? ni ten te, o bi fara tɔɔɔn kan tuma juman ? ka labara ni ka sɔɔ ka feere.</p> <p>Jɔɔw le tun bi damanbɔɔw labara ? N'aw sigara o mɔɔ nunu dɔɔw ma ka fa o ye damanbɔɔ dɔɔ feere marifatigiw ma, aw y'o fa.</p> <p>Finitigi nunu walima marifatigi nunu y'o sendon cogo juman na damanbɔɔ feereli la , a doni walima a sɔɔ sigili ra ? O yere le y'a ke wa ? walima mɔɔ were le y'a ke o tɔɔ ra ?</p> <p>Finitigiw walima marifatigi nunu bi nafa dɔɔ sɔɔ damanbɔɔw feereli, o doni walima o sɔɔ sigili la wa ? i n'a fa o ni mɔɔ were bolo bi tɔɔɔn bolo o koo ra wa ?</p> <p>Finitigiw ni marifatigiw bi sɔɔ damanbɔɔ fereyɔɔw n'a doniyɔɔw ra lahalaya juman na ? O bi mɔɔ dɔɔw tɔɔɔn damanbɔɔw feeretuma na wa ? o donituma na walima o sɔɔ sigituma na wa ?</p> <p>Kibariya jumanw be yen, min bi se ka mɔɔ deme a ka file ni jagow kera ka je ? i n'a fa sebe lakiikaw, donitasebew, sanubo benkansebew, fitinitigiw walima marifatigiw bi segesegeliw minw ke dancew ra</p>
<p>Damanbɔɔw tara ka taga jamana kɔkan lahalaya juman na ?</p>	<p>Aw ye baara ke ni hakili ye Aw ye mɔɔwerew ka hakilinata ninigan i n'a fa fasodentɔn ka lasigidenw ani segesegeli minw kera cekedawerew kan ka kosegilisebew</p>	<p>Damanbɔɔw bi ta yɔɔ juma ka taga jamana kɔkan ? O delila ka mɔɔ jalaki ka fa ko a ye surafen di janko a ka damanbɔɔ bɔyɔɔ kana fa wa ? walima siga kera mɔɔ dɔɔ ma o koo faan fe wa ?</p> <p>Sebe jumanw le kera damanbɔɔ bilasira jamana kɔkan ? o delila ka mɔɔ jalaki ka fa ko a ye namarasebew ke ka a ka damanbɔɔw bilasira wa ? walima ka fa ka fa ko a ma sɔn k'a ka damanbɔɔ bɔyɔɔ, a suguya ani a hake fa wa ? walima siga kera mɔɔ dɔɔ ma o</p>

		<p>koo faan fe wa ?</p> <p>Lampo ni juru jumanw le bi sara damanbɔgɔw tatuma na ? O delila ka mɔgɔ dɔɔ jalaki ka banna ka a ka damanbɔgɔ hake tigitigi fo wa ? walima siga kera mɔgɔ dɔɔ ma o koo faan fe wa ?</p> <p>Damanbɔgɔ tara cogo juma ka taga jamana kɔkan ? a baara kera cogo di ? Jɔɔnw le y'o ta ? O delila ka mɔgɔ dɔɔ jalaki ka fo a ye surafen janko ka teme wa ? walima siga kera mɔgɔ dɔɔ ma o koo ra wa ? Damandɔgɔw taliwari n'o lakanasebew sorɔra cogo juman ?</p>
--	--	---

Tilanyɔɔ 3nan : ka faratiw kɔɔsi

- Aw ye sannisiraw segesegeli kɔɔjɔɔi nafo cekedanamɔɔɔw ye
- Aw ye fɛɛɛɛ bila senkan min bi dɔɔ bɔ faratiw ra
- Aw ye fɛɛɛɛ bila senka ka se ka faratikow bɛɛ kɔɔsi ani aw yi layidu minw ta o koo faan fɛ. Aw y'a jini sigidanamɔɔɔw ani mɔɔɔ tɔɔw fɛ o k'o nidon kɔɔsili nin na
- Aw ye sannikesiraw kɔɔsi ka jɛ, ni yeɛɛmanikura kera dɔɔɔn, aw ye segesegeli kɛ kokura

Cekedaw bi se ka mun le kɛ ka faratikow kunben ?

Mɔɔɔ minw bi minanw di aw ma, n'a y'a sɔɔɔ k'o bi baara kɛ ni siganamɔɔɔ dɔɔw ye, walima o b'o ka minanw ta marifatigi dɔɔw fɛ minw delila ka mɔɔɔw tɔɔɔ, á ye fara o minandilaw ra.

Faratiko tɔɔw ra, n'a y'a sɔɔɔ aw ka cekeda fanga ka bon, a bi se ka to ka minanw ta minadilaw fɛ halibi. O b'a yira ko farati be yen, aw bi sɔɔn ka wari di mɔɔɔjugu dɔɔw ma kasɔɔ aw ta kalama. (i n'a fo sonjenkuluw, marifatigiwalima fitinitigi minw bi damanbɔɔɔɔɔw kɔɔsi). Farati be yen fana ka fo yuruguyurugu bi sen ka don a senkɔɔɔ, wariyeɛɛma bi se ka don a senkɔɔɔ, mɔɔɔw ka saraw bi se ka ban ka di, sebɛw bi se ka nagami. O bɛɛ n'a taa a bi nin'aw fɛ aw ka fɛɛɛɛ telimanw bila senkan janko aw ka se ka faratikow minacogo lɔn walisa o ka se ka ban.

Cekedaw bi se ka faratikow mina cogo juman ?

ɔɔɔyirasebe nin ti fosi wajibiya aw kan, ka taga faratikow minacogo faan fɛ. O minacogo bi sɔɔɔ faratiw nana hukumu min kɔɔn le ra, a bi sɔɔɔ cekeda nin ka fangaw le ra, a bi sɔɔɔ cekeda nin ka sannikecogoyaw le ra, a bi sɔɔɔ fana faratiw yeɛɛ bɔɔɔɔ le ra o na jɔɔɔnaw. A mana k'a min bɛɛ ye, á ka lɔn ka fo a ka ni ka baara kɛ ni hakili ye tuma bɛɛ. faratikow minali ka ni ka kɛ hurututu le ye, n'aw bi to ka file koow bi jɛtaga cogo min, á n'aw ka jɛnɔɔɔɔn tɔɔw ka baarakɛjɔɔɔɔɔya be bolo min kan (jagokɛlaw, sigidanamɔɔɔw ni mɔɔɔdemɛtɔɔw). Aw ye to k'aw ka barakeninw nafo dugudenw ye. OCDE ka ɔɔɔyirasebe nin bi kuma ka taga sariya caaman kan ka taga hakililabaaraw faan fɛ.

cekedaw bi se ka fɛɛɛɛ minw ta ka se ka faratikow minacogo lɔn o dɔɔw ye nin ye :

- Aw ye dɔɔ fara fɛɛɛɛw kan minw bi mɔɔɔ lɔɔɔɔ n'o bɔɔɔɔ yira. Sariya minw bi kuma ka taga o koow kan jamana kɔɔn, ka o sariyaw labato fo ka jɛ. Ka to ka segesegeliw kɛ ka file ni kokebaliw ti kera walima namarakow.
- Aw ye lakanako fɛɛɛɛ sigi senkan (ka ɔɔɔɔkɔɔsibagaw ta), aw ye kɔɔsegili kɛ famanw ye tuma bɛɛ n'a y'a sɔɔɔ ko finitigiw ye damatɛɛ kɛ o ka baaraw ra. Aw ye baaraw kɔɔsi ka jɛ o ka kɛ gwɛya ra.
- Aw ye to ka kuma ni segesegelikɛba tɔɔw ye (i n'a fo fasodɛtɔɔw, forobabaarakɛlaw ani jenkulu werɛw minw bilara senka o koow kanma ; walisa aw ka se ka lɔn ni demɛ dɔɔ ti sera marifatigiw ma wa (o ka kɛ guverɛneman ka finitigiw ye walima kenyerɛye ka finitigiw ani mɔɔɔjugu werɛ (i n'a fo sonjenkuluw, marifatigiw walima fitinitigi minw bi damanbɔɔɔɔɔw kɔɔsi)
- N'aw ye faratiko min bɛɛ ye, aw y'a nafo fangabondamɔɔɔw ye minw b'a koo file.
- Aw ye to ka kɔɔsili kɛ, n'a y'aw diya, aw bi se ka fɛɛɛɛw ta min b'a to bɛɛ ka se k'a lɔɔɔɔ lɔn, aw ye kibariyaw labila mɔɔɔw ka se k'o sɔɔɔ walisa ni mɔɔɔ dɔɔw bi fɛ ka kunko dɔɔw wili, o ka siraw lɔn.

Tilanyɔɔ 4nan : sigikalamen ani fesefeseliw

Fesefeselikeyɔɔ ye mun ye ?

Damanbɔɔw sannikesiraw ra, a bi jini cekedaw fe, o ka to kenyerere dɔɔw k'o ka baaraw korɔsi k'a file n'o bi sariya kan. O korɔsili nin, cekeda werew fana ka ji k'o segesege n'a kera a sira kan. O b'o yɔɔ le weele ko « fesefeselikeyɔɔ » walima « bayelemayɔɔ », sabu o yɔɔ le ra, sannikesiraw baara fanba bee bi ke yen le, cekeda were caamanw sen ti a ra. Tuma caaman na, damanbɔɔw bi fara jɔɔɔn kan o yɔɔ le ra, o bi yelen o yɔɔ le ra, o bi bayelema yen le. Kibariya caaman bi se ka tunu yen le ka taga mɔɔɔw loyɔɔ n'o bɔyɔɔ kan. An ka sigikafɔw tuma na, mɔɔ minw bi tali ke sanu, ni fugan, ani kamalenji sanni faan fe, olu y'a fa an ye ko damanbɔɔ yelenyɔɔ n'o labenyɔɔ ye fesefeselikeyɔɔ ye. Ola don, damanbɔɔw fanba bee ka sannikesiraw bi o cogo le ra.

Cekeda ka ji ka mun le ke ka se ka yere laben ka sigikalame makɔɔ ?

Hakililabaara bi mɔɔɔw wajibiya o ka baara ke jɔɔɔn fe mɔɔ minw bee ka baara nasinibe sannikesiraw ma. I n'a fa, a yirara cogo min kofe, damanbɔɔw yelenyɔɔ n'o labenyɔɔ ra, baarakela ka ji ka sigi ka lamem. a bi jini baarakela tɔɔw bee fe o ka segesegeli keli nɔɔɔya. O ka kibariyaw di, kibariya minw bee bi se ka ke faratikow hake jatimine.

Cekeda minw bi baara ke yanni segesegeliw ka damina, o loyɔɔ (sanubɔlaw ani a teremerebagaw)

- O ka ji ka sira di segesegelikelaw ma o ka don cekeda nin kɔɔ, o ka ji ka sebaw labila o ye
- O ka ji ka baarakeyɔɔ fileli nɔɔɔya segesegelikelaw ye. Segesegelikelaw ye minandila minw sugandi, baarakelaw ka ji k'o weele ka d'o ma.

Fesefeselikeyɔɔw loyɔɔ (a yelenyɔɔ ni labenyɔɔ)

- O ka kan ka kenyerere dɔɔ bila ka baaraw segesege ka file, min b'a yira ka fa cekeda nin ye a ka baara bee bo o sira ma k'o ye baarake ni hakili ka taga damanbɔɔ sanniko kan, ka bo kelekeyɔɔ ani faratiyɔɔw ra.
- Segesegeliw kɔɔ, o ka ji ka taga minadilaw fana file (i n'a fa songoteremebagaw ani jamana kokantabagaw) olu minw bi damanbɔɔ di a yelenbagaw n'a labenbagaw ma walima a bayelemayɔɔ werew). Cekeda werew bi se ka segesegeli nin ke walima baarakebolow ka jenkulu werew
- O ka ji ka baarakeyɔɔ fileli nɔɔɔya segesegelikelaw ye. Segesegelikelaw ye minandila minw sugandi, baarakelaw ka ji k'o weele ka d'o ma.

OCDE ka payirasebe ni baarakebolow ka jenkulusuguyaw ka porogaramuw

Kabini benkera OCDE ka payirasebe kan, porogaramu caaman le bilara senkan ka bo jenkuluw fe minw ka baarabolo ye kelen ye. O porogaramu nunu ka lapini ye ka baarakelaw ka fetaw waleya. payirasebe nin bi cekedaw lasu o ka baara ke jɔɔɔn fe ani o ka porogaramuw bila senkan min b'a to hakililabara ka se ka yiriwa. Halini o y'a sɔɔ cekeda bee le loninbe n'a yere ka segesegeliw ye ka taga a sannikesiraw faan fe.

O baarakejɔɔɔnya nin bi na ni nafa minw ye, o file nin ye:

- A bi dɔɔ fara aw ka segesegeliw kecogo numan kan, a b'aw deme aw ka fereew ta jɔɔɔn fe ka se faratikow barika dɔɔɔya
- Aw bi se ka jen ka musakaw ke jɔɔɔn fe ka hakililabaara bila senkan
- Cekeda minw ka baara ye tagabolo kelen ye, walima o bi bee bi baara ke ni minandila kelen ye, olu bi se ka jen k'o ka jatimew ke jɔɔɔn fe ka se ka faratikow barika dɔɔɔya.
- A bi ke sababu ye kɔɔnabaarakelaw ni kofebaarakelaw, cekedabaw ni cekedamisew, baaralɔnbagaw ni baaralɔnbaliw ka jen ka baara ke jɔɔɔn fe.
- A bi ke sababu ye aw ka se ka baara ke ni demebagajenkuluw ni fasodontɔn ni fangabodaw ani duniya tɔnbolobaw ye jɔɔɔn fe.

Tilanyɔɔ 5nan: ka hakililabaara nafo mɔgɔw ye

- Saan o saan aw y'aw ka baarakeninw nafo mɔgɔw ye. Aw ye fɛɛɛ minw ta ka se ka damanbɔgɔw san ni hakili ye kelekeyɔɔw ra ani faratiyɔɔw ra, aw y'o nafo mɔgɔw ye
- Aw ka ni ka kuma ni mɔgɔw ye ka taga aw ye baara minw ke ka se ka faratiw kunben le ma
- Segesegeli minw kera aw ka cekɛda ra, aw y'o bɛɛ ka kolasegisebew labilia o ye.
- Ka kibariyaw jensen, aw ye janto jagoko gundow ra, ani sinaya min bi se ka sɔɔ aw ni cekɛda wɛɛw cɛ ra. (kuun t'a ra aw ka minanw songɔ fo ani jenɔgɔnya min bi aw ni minandilaw cɛ fo)

Cekɛdaw bi se k'a yira cogo di k'o yi baara ke hakili k'a bɛɛ bo a sira ma ?

Kuma minw ka ni ka sɔɔ kolasegisebew kɔɔ o file nin ye :

Sariyaw ni tagasiraw

- Aw b'a layidu ta ka fo aw bina OCDE ka nayirasebefaranka nin ka sariyaw nɔtama
- Aw y'a ka cekɛda maracogoya nafo. Mɔgɔ min bi hakililabaarako kun na, aw y'o tigi tɔgɔ fo.
- Aw bi kuma n'aw ka minandilaw ye cogo min, aw b'o nafo ka misali dɔɔw l'a kan ani ka fara o kan, aw bi fe minandilaw ka hakililabaara fɛɛɛ labato cogomin, aw b'o fo
- Lɔyɔɔsiraw ni bɔyɔɔsiraw, aw y'o nafo

Ka faratiw yala ka lon, k'o nɔgɔya

- Aw ye fɛɛɛ min ta ka se ka faratikow sigisigi nɔgɔn dara min ka jugu ka temee min kan aw y'o nafo
- Aw ye faratikow min yala ka ye, aw y'o nafo ani aw ye fɛɛɛ minw ta ka se k'o nɔgɔya, aw y'o fana nafo
- Cekɛda ka faratiminɛcogo, aw y'o nafo ; ani a bi fɛɛɛ minw ta ka se ka baara ke ka ne aw y'o fana nafo (minw kera ka ye walima minw bi senkan).
- Aw ye fɛɛɛ min ta ka se ka segesegeliw ke ka ne, ka file yelemani minw bi se ka don sannikesiraw ra, aw y'o fɛɛɛw nafo

Sigikalamen

Kolasegisebew ka ni ka jensen saan o saan enterinetisira kan walima aw ka ke paiyew ye ka labila mɔgɔw ye n'a y'a ko enterinetisira ti aw fe.

Lexique

baaralɔnbagaw: travailleurs expérimentés

baaralɔnbaliw: travailleurs non expérimentés

Cekeda: entreprise variante (**enterepirizi**)

Damanbɔgɔ: minerai

Fangabonda: administration

Fasodentɔn: OSC

fɛɛfɛɛsɛli: contrôle

finitigi: FDS

hakililabaara: devoir de diligence

jamana kɔkantabagaw: exportateurs

Juru: redevance

kɔbolojamanaw: pays des grands lacs

kɔfɛbaara: travail en aval

kɔɔnabaara: travail en amont

kibariyajɛnsɛnfɛɛɛkuraw : nouvelles techniques de communication

kibariyajɛnsɛnsirakɔrɔw : les techniques traditionnelles de communication

kolasegisɛɛ: rapport, compte rendu

lakiika: authentique

Lampo: impôt

lɔnnibagajɛnkulu: groupe d'experts

marifatigiw: groupe armés

mɔgɔɔɛmɛtɔn: ONG

minandila: fournisseur

ɔayiraseɛɛ : guide

sannikɛsira: chaîne d'approvisionnement (variante) **sannisira**

sigidaw: collectivités

sigikalamen: audit

wariyɛɛma: blanchissement d'argent

mneguidelines.oecd.org

